

Ali so ustvarjalci dovolj nagrajeni za svoje delo?

Simpozij o ustvarjalnosti, Slovenska matica, maj 2013

Prof. Dr. Jernej Barbič, profesor računalništva
University of Southern California, Los Angeles, Kalifornija, ZDA

Sredi tekme, ki danes vlada v vrhunski znanosti, je dobro, da se sploh še kdo vpraša, zakaj pravzaprav ustvarjamo nove enačbe, modele in algoritme in pišemo raziskovalne članke. Ustvarjalnost je v naravoslovni znanosti postala sama sebi namen, debata na to temo pa je nekaj, kar je bolje skriti.. da ne bi kakšen predstojnik slučajno opazil, da ne vlagamo vsega časa in energije v iskanje novega raziskovalnega denarja in objavljanja v še eno dodatno revijo. Odgovor na moje začetno vprašanje je verjetno preprost. Ustvarjamo zato, ker smo za to poklicani, ker ne znamo in ne želimo drugače. Enako kot alpinist mora preplezati goro, izumitelj mora končati svoj izum, triatlonec pa premagati samega sebe.

Zadnje čase pa si pogosto zastavljam sledeča, bolj »praktična«, vprašanja: V kolikšni meri je danes ustvarjalnost nagrajena, oziroma ali se ustvarjalnost »splaca«? Ali je sploh pravilno, da ustvarjalnost obravnavamo kot nekaj, kar naj ustvarjalcu prinaša tudi materialne koristi?

Naša civilizacija je razvila inštrumente intelektualne lastnine kot so patenti, modeli in avtorske pravice, katerih osnovni namen je ravno to, da so ustvarjalci, poleg ugleda in raznih nagrad (brezplačnih ali za simbolično vrednost), nagrajeni tudi materialno. Ideja tega sistema je, da ustvarjalec nekaj razvije in za zmerno ceno zaščiti z ustrezno obliko intelektualne lastnine. V razumnem roku potem od kupcev oziroma uporabnikov prejme ustrezno nagrado (licenčnino), ki naj bi bila višja od zgolj le simbolične vrednosti.

Ampak, ali ta v osnovi sicer koristen pravni inštrument v praksi tudi dejansko sledi svojemu namenu? Pogled na nabor patentov vrhunskih svetovnih korporacij, ki tipično šteje nekaj deset tisoč patentov, namreč kaže, da se intelektualna lastnina danes uporablja prej vse kot za nagrajevanje ustvarjalcev, ampak predvsem za strateško bojevanje multinacionalk. V stilu, jaz imam pet tisoč patentov za mojo »zaščito« in če boš ti (druga korporacija) kje stopil na moj teren, bom med temi pet tisoč patenti gotovo našel nekaj, s čimer te bom lahko tožil. Nihče pravzaprav nima časa, da bi se poglobil v teh pet tisoč patentov in ovrednotil, kaj pravzaprav sploh ščitijo. Druga korporacija preprosto raje ne tvega, ker je pet tisoč visoko število, delo pa preveliko in preobsežno. Če pa bi na drugi strani stal izumitelj posameznik, ki ima morebiti zgolj en patent in ki ga ne ščiti armada odvetnikov, bi situacija bila drugačna.

V zadnjem času pa se je pojavil še nek drug zaskrbljujoč trend. V ZDA so se pojavila privatna podjetja, katerih osnovni in edini namen in dejavnost je kupovanje patentov. Ta podjetja so od velikih korporacij, bankrotiranih podjetij in določenih posameznikov uspela nakupiti več deset tisoč patentov z vseh področij znanosti. Njihova vsakodnevna dejavnost potem sestoji iz iskanja, kje je kakšno podjetje, ki (ponavadi nevedoč) krši

katerega od teh patentov. Če tako podjetje najdejo, sledi najprej pismo z zahtevo za licenčnino, zatem tožba. Tak »patent trolling« je šel tako daleč, da se danes tehnološka podjetja v ZDA bojijo patentov. V mojem laboratoriju sem razvil sistem za hitro animacijo gibanja dreves in moja univerza je razmišljala, da bi ga skupaj z mano patentirala. Ko smo glede tega za mnenje kontaktirali vodilna podjetja v branži, so nam vsi po vrsti povedali, da če bomo imeli patent, da jih moj izum ne zanima več, saj da vso tehnologijo izumljajo zgolj kar sami »interno« in da ne želijo biti »odvisni« od »zunanje« tehnologije. V privatnem pogovoru na kosilu se je razkrilo, da strahovi v veliki meri izvirajo razno iz »patent trolling-a«. In pa iz neke skrbi, da se bo moja univerza, ko bo enkrat licenca podeljena, začela obnašati neracionalno in bo podjetje morebiti celo izsiljevala.

Če jih to skrbi, ko je na drugi strani ne-profitna organizacija (moja univerza), kako šele potekajo pogajanja, ko je na drugi strani podjetje? Veliko inženirjev v tehnoloških podjetjih je zaradi tega in drugih sorodnih pojavov negativno nastrojenih do vseh patentov in intuitivno zavrača intelektualno lastnino ter ceni »prosto« in »svobodno« tehnologijo. Prevečkrat se torej pozablja tisti osnovni, pozitiven namen intelektualne lastnine (zaščita ustvarjalcev), od katerega smo se v praksi preveč oddaljili. Zaradi vsega tega sem mnenja, da je v svetovnem merilu potrebna reforma intelektualne lastnine, ki bo patentom vrnila osnovni namen, namreč zaščito sicer izredno sposobnega, a majhnega in nemočnega ustvarjalca, pred močjo velikega kapitala.

Ali so torej ustvarjalci dovolj nagrajeni za svoje delo? Ali se danes ustvarjalnost ceni, opazi in ustrezno vrednoti? Pred enim tednom sem se udeležil slavnostne večerje moje univerze v nekem hotelu na Beverly Hillsu, kjer je nek uspešen izumitelj in kolega z moje univerze zastavil sledeče vprašanje: Ali bomo kdaj živeli, oziroma morda že živimo, v svetu, kjer bo vsaka mlada ženska sanjala, da nekoč ujame ustvarjalnega moškega? Moj kolega je to postavil kot izziv naši civilizaciji, kot enega od petdesetih najtežjih problemov za inženirje tega sveta, skupaj s hladno fuzijo in potovanjem do najbližjih zvezd. Hudomušna kot ta pripomba je, kaže na to, da se morajo ustvarjalci stalno potrjevati in dokazovati svoje mesto in prispevek, v nasprotnem primeru so lahko hitro pozabljeni, sadove njihovega dela pa požanjeno bolj »hitri« in »spretni« t.i. »praktiki«.

Ustvarjalnost je danes ustrezno vsekakor materialno nagrajena za tiste, ki se »znajdejo«, ki so poleg tega, da so kreativni, še dovolj vztrajni, da uspejo navigirati skozi labirint raznih nejasnih pravil in njihovih izjem, in socialnih situacij, ki na prvi pogled nimajo z ustvarjanjem nič, a nanj ključno vplivajo. Po drugi strani pa spet.. morebiti je taka sposobnost tudi neka druga vrsta »kreativnosti«, ki jo je težko ločiti od tiste osnovne, znanstvene oziroma umetniške kreativnosti? Ali moramo torej biti kreativni v definiciji kreativnosti? Do določene mere že, vendar s tem ne smemo iti predaleč. Ne smemo dovoliti, da plitek oportunitizem prevlada nad dejansko ustvarjalnostjo. Vprašamo pa se lahko, kdo bo ustvarjalce zaščitil, da do tega ne pride? Morebiti se bodo ščitili kar sami?

Vsi inženirji v ZDA in marsikje po svetu morajo ob zaposlitvi podpisati pogodbo, v kateri piše, da je vsakršno intelektualno delo in vsak izum last podjetja. Tudi če ga zaposleni izumi ob poltrem zjutraj v soboto na svojem računalniku v dnevni sobi in tudi če izum

nima nobene zveze z rednim delom v podjetju. Ti člani v pogodbi so »completely non-negotiable«, vzemi ali pusti. Če se ne strinjaš, bo podjetje hitro našlo nekoga drugega, ki bo tako pogodbo z veseljem podpisal, tebi pa lahko le zaželijo vso srečo, da si poiščeš delo kje drugje. Velika večina tehnoloških podjetij v ZDA je torej v celoti lastnik vsega, kar posameznik ustvari, na delovnem mestu in v prostem času. V zameno si lahko posameznik s svojo plačo ustvari družino in najame avto in stanovanje, zato v praksi to sploh ni slaba pogodba.

Ni pa v celoti zadovoljiva. V njej je nekaj motečega, česar morebiti niti ne znaš izraziti in kar sprejmeš kot danost tega sveta. Lahko se torej vprašamo, ali je etično, da si kapital danes neomejeno lasti ustvarjalnost svojih zaposlenih in iz tega potem črpa svoje dobičke. Karkoli si o tem že mislimo, dejstvo je, da je to danes sprejet »modus operandi« in da o kakšnih drugačnih materialnih delitvah sadov ustvarjalnosti nihče niti ne razmišlja. Tistim sposobnim mladim znanstvenikom, ki jih to zelo moti, naj povem, da obstaja rešitev tega problema. Če postanejo profesorji ali ustanovijo svoje lastno podjetje, bodo vsaj delno, če ne že v celoti, lastniki svojih lastnih izumov. Moram pa k temu dodati, da v ZDA profesorji nismo lastniki naših izumov. Lastnica je univerza, ki pa ima do profesorjev blažji, bolj prijazen odnos kot podjetja.

Ustvarjalnost torej danes žal prevečkrat ni ustrezno nagrajena, vsaj ne po kriterijih, ki veljajo za »uradne« s strani večine populacije.. Ko na primer nekdo dobi nagrado Prešernovega sklada, ali mu hkrati avtomatsko podarimo še ključke za nov avto? Skupaj z avtomobilom seveda in brez reklam na karoseriji? Ali tako nagrado prejme ekvivalenten umetnik nagrajenec v ZDA? Ponavadi ne. Morebiti naivno vprašanje, ampak zakaj ne? Ali je to dejansko za ustvarjalce sploh problem, oziroma ali ustvarjalce to sploh skrbi in prizadene? Ali ustvarjalci živimo v nekem virtualnem svetu, kjer ni položnic? Morebiti smo že otopeli do te mere, da ničesar več niti ne pričakujemo. Oziroma tako miselnost celo zavestno zavračamo in iščemo nek ideal »čiste« ustvarjalnosti, ločen od »umazane« materialnosti.

V ZDA občudujem tista podjetja, ki nagrajujejo dejansko kreativnost svojih zaposlenih. Se pravi podjetja, kjer uspešni inženirji za svoje delo prejmejo znatne povišice in kjer se njihov glas, potrebe in skrbi znotraj podjetja slišijo daleč in se ga v podjetju tudi upošteva. Taka podjetja so, na primer, Google, Apple in Facebook. Ni pa tak tip podjetništva v ZDA povsod razširjen, kot v Sloveniji včasih zmotno mislimo. Večina (ne-tehnoloških) podjetij deluje po principu, da je na vrhu menedžer oziroma uprava, ki vodi podjetje, sprejema vse ključne odločitve in ima za to tudi najvišjo plačo. Ustvarjalci nove tehnologije so od tega procesa ločeni in tudi manj nagrajeni, pogosto tudi z argumentom, da tako ali tako »uživajo« v svojem kreativnem delu in da je to že samo po sebi »nagrada«. Primerov takih znižanj plač ustvarjalcem z argumentom, da nekdo »uživa« v svojem delu je veliko. Na primer, v Hollywood-u morajo kamermani, maskerji, producenti ali igralci v manjših vlogah pogosto pristati na znatno nižje dohodke samo zato, da imajo »pravico«, da sploh delajo v tem poklicu v »obljubljenem« Hollywoodu. Programerji računalniških iger delajo dolge ure, tudi po 80 ur na teden, za čisto povprečno plačo, samo zato ker je njihovo delo »cool« in ker je to »normalno« v industriji računalniških iger. Ko prispejo nekje do 35 leta starosti, se potem marsikdo

zamisli nad vsem tem in izbere drugo kariero, kar pa sploh ni enostavno. Njegovo mesto potem takoj zapolni nek navdušen mlad 22-letni diplomant, podjetje je zadovoljno, da je dobilo »svežo kri«, in cikel se ponovi. Digitalni umetniki v podjetjih za specialne efekte, ki so uprizorili tako čudovito lepe prizore kot je tiger v filmu »Life of Pi«, delajo dolge ure za mizerno plačo nekje v predmestju Los Angelesa. Na koncu je to podjetje, kljub (ne-monetarni) nagradi – oskarju za specialne efekte, potem za nameček še šlo v bankrot, večino ustvarjalcev pa so odpustili. Njegov naročnik, velika produkcijska hiša v Hollywoodu, ga je namreč finančno čisto izčrpala, delo preselila na druge konce sveta (večinoma v Indijo), hkrati pa sama požela visoke dobičke.

Ustvarjalcem se torej zaračuna za njihovo »uživanje« v ustvarjalnosti, kar je precejšen absurd. Ali je to etično, ko na vrhu piramide Bradd Pitt za en film zasluži več milijonov dolarjev? Ali je Bradd Pitt super-človek, 100x bolj sposoben kot tisti umetnik-računalničar, ki dolge ure pili barvo prog na tigru? Ali je danes razpon materialnega nagrajevanja usklajen z dejansko ustvarjalnostjo vsakega posameznika? Seveda ne. Če bi ga uskladili, ali bi živeli v lepši, bolj humani družbi, kjer bi bili vsi ljudje srečnejši?

Kje so torej koraki k rešitvam teh dilem? Podjetja morajo spodbujati svoje ustvarjalce in jih ustrezno nagrajevati. Če jih ne bodo, prihaja nov čas, kjer bo globalna konkurenca sama od sebe prinesla posledice. Intelektualno lastnino je treba reformirati v smeri, da se da večjo moč posameznikom ustvarjalcem. Ustvarjalci pa moramo ostati budni, asertivni in vedno znova opozarjati na splošne družbene koristi svojega dela.